

Illustration: Therese Brännström

Där det finns våld finns det motstånd

Response based practice - stödmaterial

Centre for Response—Based Practice

Länsstyrelsen
Norrbotten

Stödmaterial

Copy & layout

Länsstyrelsen Norrbottens län, Jämställdhetsmyndigheten

Expert

Allan Wade, Centre for Response-Based Practice

Foto

Niklas Nyberg

Illustration

Terese Brännström

Filmer

Filmproduktion

Mathias Fjellström, Salmonfox Production

Foto

Niklas Nyberg

Bearbetning av originalmanus

Allan Wade, Marianne Karlsson och Mia Westin

Skådespelare

Fredrik Lindegren och Mia Westin

Regi

Dan Swärdh, Teater Scratch

Originalmanus

Staffan Hammar, Teater Scratch

Producent

Marie Wallstén

Filmer och stödmaterial har producerats med stöd av Länsstyrelsen Norrbotten och Jämställdhetsmyndigheten.

Innehåll

Del 1. Grundläggande förklaring till

Responded-based practice (RBP) 6

Vad är Responded-practise (RBP)? 7

Viktiga utgångspunkter i arbetet med RBP 7

Våldshandlingar är ensidiga, inte ömsesidiga 8

Exempel på våldshandlingar 8

Människor är aktiva subjekt – inte passiva och påverkade objekt 9

Skillnaden mellan responser på våld och effekter av våld 9

Motstånd är alltid närvarande 10

Våld kränker värdigheten 12

Del 2. Filmer och samtalsfrågor 13

Filmernas upplägg 14

Eva och polisen 15

Uppgifter 15

Allan Wade kommenterar filmerna om Eva och polisen 16

Eric och kuratorn 18

Uppgifter 18

Allan Wade kommenterar filmerna om Eric och kuratorn 19

Sara och socialsekreteraren 21

Uppgifter 21

Allan Wade kommenterar filmerna om Sara och socialsekreteraren 22

Del 3. Rekommenderad läsning och länkar 24

Länkar 25

Referenser 25

Rekommenderad läsning Alan Wade 26

Inledning

Mäns våld mot kvinnor är ett allvarligt och omfattande samhällsproblem som orsakar både fysiskt och psykiskt lidande¹.

Statistik från Brottsförebyggande rådet (Brå) visar att kvinnor och flickor utsätts oproportionerligt mycket för våld från en man de har eller har haft en relation med². Majoriteten av exempel i text, bild och de filmade scenerna i utbildningsmaterialet illustreras därför med att det är en man som utövar våld och att det är kvinnor som är våldsutsatta. Det är dock viktigt att ha i åtanke att både kvinnor och män kan bli utsatta för våld i en nära relation, men att män utövar våld i högre grad än kvinnor.

För att kunna ge stöd, råd och bemöta våldsutsatta på det sätt de har rätt till, är det viktigt att yrkesverksamma har som lägst grundläggande kunskap om våld i nära relationer och mäns våld mot kvinnor. Det finns olika sätt att tillgodose kunskap. Ett sätt är att exempelvis ta del av den webbaserade introduktionskurs med grundläggande kunskaper om män våld mot kvinnor och våld i nära relationer som Nationellt centrum för kvinnofrid har tagit fram tillsammans med länsstyrelserna, innan du går vidare i materialet³.

1 Makt mål och myndighet, -feministisk politik för en jämställd framtid (Skr 2016/17:10) Elanders, November 2016.

2 Brottsförebyggande rådet, Kriminalstatistik 2019, misstänkta personer, s25-27

3 www.webbkursomvold.se

Illustrator: Terese Brännström.

Illustrationen skapades i samband med konferensen *Där det finns våld finns det motstånd*. Inspiration till bilden var dels den kraft som eukalyptusträden i Australien besitter. Varma dagar avdunstar olja från träden och ångan som är mycket brandfarlig sprider lätt skogsbränder. Trots eldhärjade landskap och hårda levnadsförhållanden växer och frodas eukalyptusträdet med hjälp av rötter som växer djupt ner i jorden i sin jakt på vatten. Ibland har dessa långa rötter till och med funnit guld som gett trädens blad en guldskimrande färg. Bilden illustrerar också den våldsutsattas bevarande av sitt inre och sin värdighet.

Bakgrund

Samverkan mot våld i Norrbotten är en samverkan som startades 2012 mellan Norrbottens kommuner, Region Norrbotten, Polismyndigheten Norrbotten och Åklagarmyndigheten. Syftet med samverkan var att stärka individperspektivet och att kunna erbjuda ett myndighetsstöd i hela länet anpassat efter den våldsutsattas behov. Flertalet myndighetsaktörer från Norrbotten deltog vid en tvådagarskonferens i Göteborg 2011 med den kanadensiska forskaren och terapeuten Allan Wade. Efter den initiala kontakten med Allan Wade bjöd Samverkan mot våld in honom till Luleå i Norrbotten och 2012 startades en återkommande samverkan mellan Wade och Samverkan mot våld. Samarbetet har bland annat bestått av återkommande utbildningsinsatser och handledning till socialtjänstpersonal i Boden, Luleå och Piteå kommun.

Det här materialet bestående av filmer och text har sitt ursprung i konferensen Där det finns våld finns det motstånd som genomfördes i maj 2015 i Luleå. Initiativtagare till konferensen var Samverkan mot våld och Länsstyrelsen Norrbotten och konferensen finansierades av Brottsoffermyndigheten. Fokus för utbildningsdagen var response-based practice (RBP), ett förhållningssätt som belyser våldsutsattas motstånd, sociala responser och lyfter språkets betydelse för den utsattas upprättelse, läkning och återhämtning. Konferensen syftade till att öka kunskapen i arbetet mot mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer.

För att gestalta RBP med olika intervjuer, samtal och bemötande på ett trovärdigt och levande sätt användes teater som pedagogiskt verktyg. Ett samarbete inleddes med Teater Scratch i Luleå som stod för manus, regi och konstnärligt utförande. Samma koncept, där föreläsningar om RBP varvades med interaktiv teater och publiksamtal, upprepades vid tre tillfällen.

European conference of Domestic violence i Belfast Nordirland, 2015

International Dignity Conference i Perth Australien, 2017

Dignity Conference i Stockholm Sverige, 2018

Vid konferensen i Stockholm medverkade Jämställdhetsmyndigheten och berättade om myndighetens uppdrag med fokus på att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor. Efter konferenserna påbörjades arbetet med att sammanställa ett utbildningskoncept bestående av filmer och ett stödmaterial för kostnadsfri spridning till olika aktörer i samhället.

STÖDMATERIALET BESTÅR AV TRE DELAR

Del 1 - Grundläggande förklaring av RBP

Del 2 - Introduktion till filmade scenarier och samtalsfrågor

Del 3 - Tips på vidare läsning

Del 1

Grundläggande förklaring till
responsed-based practice

Vad är responsed-based practise (RBP)?

RBP är ett förhållningssätt och idéer som initialt arbetats fram av Linda Coates, Nick Todd och Allan Wade vid Centre for Response-Based Practice, Kanada. På senare tid har även Cathy Richardson och Shelly Bannah medverkat i arbetet. RBP handlar om ett respektfullt bemötande, med en tilltro till människors kompetens och handlingskraft. Centre for Response-Based Practice använder ordet response för att beskriva både medvetna handlingar och omedvetna reaktioner som är en följd av att vara utsatt för våld, kränkningar eller hot. Förhållningssättet innebär att den som möter en person som har utsatts för våld behöver förstå att motstånd alltid finns närvarande samt vara uppmärksam på språkets betydelse som utgör en del av bemötandet. Det är viktigt att benämna våldet för vad det är, att undersöka på vilket sätt som den våldsutsatta responderar samt att utforska den sociala responsen från omgivningen. Begreppet värdighet (dignity) är betydelsefullt inom RBP och handlar om en grundläggande och universell mänsklig känsla av integritet, jämlikhet och okränkbarhet som grundar sig i att alla människor är lika mycket värda oavsett land, kultur eller andra omständigheter. Då denna integritet kränks är den naturliga responsen motstånd.⁴

Fokus ligger på synliggörandet av hur våldsutsatta responderar, motsätter sig våld och förtryck samt gör sitt yttersta för att bevara sin värdighet. Hur väl detta lyckas är starkt kopplat till de sociala responser som den våldsutsatta upplever från sin omgivning. I bemötandet blir det viktigt att synliggöra vilka fysiska, emotionella och kognitiva responser den våldsutsatta har gjort och inte vilka effekter som våldet eller övergreppet har lett till.⁵

Det är också viktigt att i eventuell dokumentation synliggöra våldsutövarens handlingar och ansvar samt det motstånd den våldsutsatta har gjort, eftersom detta kan ha betydelse och inverkan på en eventuell rättegång. RBP ger ett teoretiskt och praktiskt ramverk som kan fungera som stöd i mötet med våldsutsatta och personer som utövar våld.

Viktiga utgångspunkter i arbetet med RBP

- **Våldshandlingar är ensidiga, inte ömsesidiga.**
Våld är handlingar som en person utför mot en annans vilja och välbefinnande.
- **Människor är aktiva subjekt, inte passiva och påverkade objekt.** Motstånd är responser på våld, inte en effekt eller en påverkan av våld. Människor interagerar alltid med sin omgivning med hänsyn till det sammanhang som utgör deras vardag.
- **Våld är avsiktligt.**
Den som utövar våld gör planerade och medvetna val att använda våld.
- **Motstånd är alltid närvarande.**
Närhelst det handlar om våld finns det en respons som är den våldsutsattas motstånd.
- **Våld är kränkning av värdighet.**
Det är genom vårt sociala samspel som vi får och utvecklar vår känsla av identitet, självkänsla och självvärde. Även i extrema situationer söker och hittar den våldsutsatta sätt att upprätthålla och bevara sin värdighet.

⁴ Response-Based Practice - en metod för att synliggöra motstånd mot våld, 2018-09-03, Unizon

⁵ We're in the 21st Century After All': Analysis of Social Responses in Individual Support and Institutional Reform in Hyden, M., Gadd, D. & Wade, A. (2016) Response-based Approaches to Interpersonal Violence, Palgrave-Macmillan.

Våldshandlingar är ensidiga, inte ömsesidiga

Utgångspunkten i RBP är att våld är en ensidig handling, inte en ömsesidig handling. Det är viktigt att förstå och förmedla att den som har utsatts för våld varken bär ansvar eller skuld, det gör däremot våldsutövaren.

Det är inte helt enkelt att göra korrekta beskrivningar av våld där hela bilden av en situation framträder. När det kommer till språkbruk gällande mäns våld mot kvinnor jämfört med beskrivningar av andra brott som exempelvis ett bankrån beskrivs kallas det aldrig för en penningtransaktion. På samma sätt ska misshandel inte beskrivas som äktenskapsproblem, våldtäkt som samlag, våldtäkt av ett barn som sexturism och så vidare. Ömsesidiga ord antyder att den som utsatts för våld medverkat till våldet, vilket osynliggör den våldsutsatta personens motstånd. Mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer sker sällan inför vittnen utan oftast i hemmet.

Den som använder våld tjänar på ett språkbruk som beskriver våldshandlingar som en ömsesidig handling. Språket är således extra viktigt att beakta för såväl yrkesverksamma som bekanta och vänner som möter någon som är utsatt för våld, då ord kan dölja både våld och motstånd.

Exempel på våldshandlingar

En kvinna lever med en man som utsätter henne för våld. Hon såväl som andra i hennes omgivning beskriver deras förhållande som att de lever i en "våldsam relation". Här behöver den yrkesverksamme vara uppmärksam och förstå den språkliga skillnaden mellan att "leva i en våldsam relation" och att "leva med en partner som använder våld". Det första uttrycket väver in den våldsutsatta personen som delansvarig för våldet, medan det andra synliggör våldsutövarens handlingar.

En våldshandling som beskrivs som att "paret hade en upprörd diskussion och kvinnan sa något som mannen blev arg över så att han tog ett strypgrepp runt hennes hals" framställer den våldsutsatta som medskyldig.

I en kyss bedömer båda parter den andres gensvar och signaler och nästa steg blir en följd av dessa bedömningar. Men när någon tvingar sin mun på en annans och sin tunga in i hans mun är det inte en kyss, det är en våldshandling som döljs i ordet "kyss".

Språket visar på sociala mönster och indikerar att båda parter har en överenskommelse i det våld som sker.

Det är viktigt att komma ihåg att förhållanden består av gradvis tillvänjning och att par oftast förhåller sig logiskt till varandra i en samspelsprocess. Den våldsutsatta förhåller sig till en vardag som ofta består av våld. Det förekommer också perioder utan våld som gör att det finns en förhoppning om att relationen ska förbättras och att våldet ska upphöra. Att den våldsutsatta väljer att stanna i relationen handlar ofta om strategiska val för att lugna ner en situation och/eller skydda ett eventuellt närvarande barn⁶.

6 Viveka Enander och Carin Holmberg, Varför går hon? Studentlitteratur, 2011.

Människor är aktiva subjekt – inte passiva och påverkade objekt

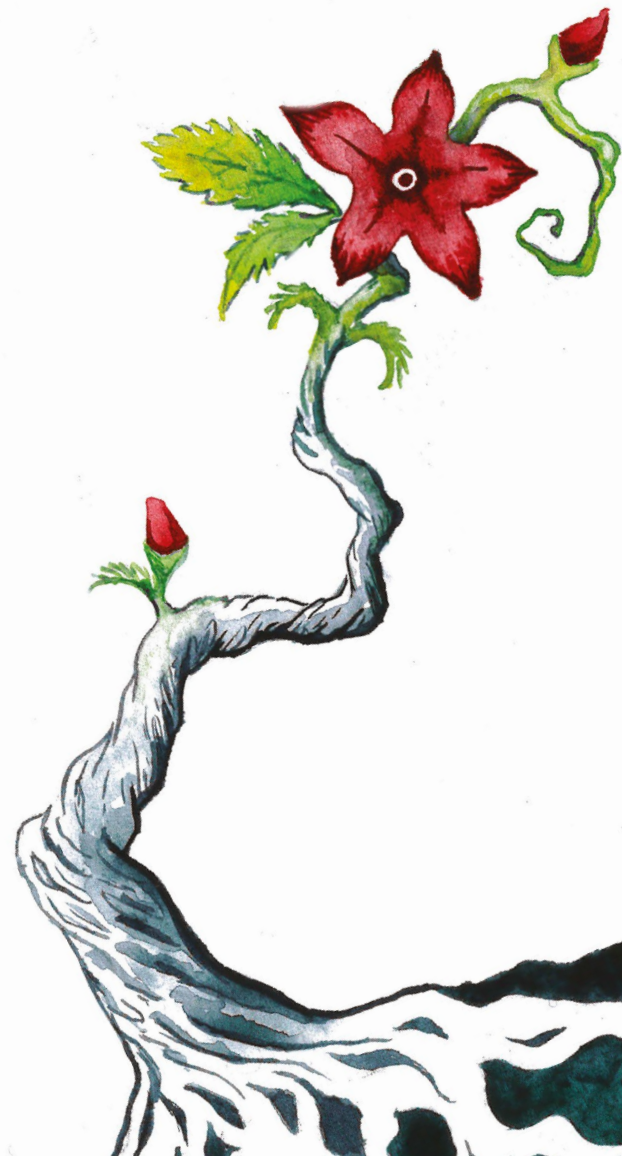
I RBP är analysen av sociala samspel viktig. Med hjälp av RBP synliggörs skillnaden på effekt av våld och respons på våld (effect and response).

Den våldsutsattas agerande är responser på snarare än effekter av våld. Det finns föreställningar i samhället om att vissa kvinnor medvetet skulle välja män som utövar våld i nära relation. Olika perspektiv påverkar vår förståelse för motstånd, som alltså inte alltid handlar om det som kan tolkas som en stark handling. Det går också att hitta motstånd hos en person som lever med depression. Den våldsutsatta kan verka passiv till det yttre för att hon inte slagits eller skrikit, men när den yrkesverksamma ställer utforskande och undersökande frågor blir vittnesmålen ofta fulla av andra strategier och handlingar. Vad har skett i tystnad? Hur har personen responderat, agerat och tänkt? Den våldsutsattas motstånd består av friska och "normala" responser på våld och hot från en annan människa.

Skillnaden mellan responser på våld och effekter av våld

En kvinna blir utsatt för våld av sin man. Han har tidigare varit hotfull, men denna gång slår han. Det gör ont, kvinnan skriker men försöker samtidigt att inte väcka barnen. Ett av barnen vaknar i alla fall och kommer in och ser våldet. Kvinnan oroar sig sedan för detta, hon drar sig undan, blir rädd, nedstämd och försöker undvika att det sker igen. Hon får svårt att koncentrera sig, hennes korttidsminne blir allt sämre, hon äter för lite och uppvisar alla tecken på klinisk depression. Hon får så småningom en diagnos och medicin.

Risken här är att kvinnan diagnosticeras och medicineras, när hon egentligen behöver en annan typ av insats. Kvinnan har agerat och responderat relevant, hennes motstånd mot våldet var friskt – vilket hon skulle behöva hjälp med att förstå och samtala om.

Motstånd är alltid närvarande

VIKTIGT ATT UTGÅ FRÅN LÄMPLIGA FRÅGOR

Hur har den våldsutsatta svarat på våldet?

Har hen försökt förhindra, avleda eller förmildra skeendet för att skydda sig själv och andra?

Detta är frågor som kan vara lämpliga att utgå ifrån för att den som utsatts för våld ska känna sig sedd och lyssnad till.

DEN SOM UTÖVAR VÅLD HAR EN STRATEGI

Att använda våld är avsiktligt och en strategisk handling. Den som utövar våld försöker förutse den våldsutsattas motstånd, och ser ofta till att få den våldsutsatta ensam och isolerad för att förhindra att hen ska få hjälp och stöd från andra.

OLIKA FORMER AV MOTSTÅND

Motstånd uppmärksammas endast om det är fysiskt våld som om det var en kamp mellan två jämbördiga parter. Det här är den minst vanliga typen och oftast den farligaste formen av motstånd. Problemet med detta synsättet är att bevis på motstånd blir då reducerat till skrik, blåmärken och hud under naglarna. Motstånd uttrycks på många sätt, allt ifrån ett tyst tillbakadragande till självförsvar. Det måste alltså definieras i ett bredare och mer inkluderande perspektiv. Det är heller inte upp till den yrkesverksamma att definiera vilken typ av respons som räknas och inte räknas som motstånd. Det är istället viktigt att ha ett respektfullt och nyfiskt förhållningsätt samt överväga hur olika former av respons kan förstås som olika former av motstånd. För att kunna göra detta är det viktigt att ställa frågor om det sociala samspelet i just det sammanhanget som det skedde i för att få kunskap om hur den våldsutsatta upplevde situationen.

BESKRIVA FYSISKA HANDLINGAR, TANKAR OCH KÄNSLOR

Yrkesverksamma som är utbildade inom RBP tenderar att fokusera på hur personen responderade fysiskt, psykiskt och känslomässigt, under och efter en specifik händelse. Till exempel frågor som "när du insåg att de skulle attackera dig, hur responderade du? Vad gjorde du då? Dessa frågor tillåter personen att beskriva fysiska handlingar, tankar och känslor.

Genom det här förhållningsättet blir personen ett aktivt subjekt och framställs som en person som gjort allt hen kunnat i den stunden, även om hen inte kunde fly eller stoppa våldet på annat sätt. Detta upprätthåller värdigheten av en person och det utmanar synsättet att den våldsutsatta inte gjorde någonting/agerade alls.

VANLIGT ATT YRKESVERKSAMMA MISSAR MOTSTÅND

Trots att motstånd alltid är närvarande, är det många våldsutsatta som aldrig haft eller fått möjligheten att prata om deras respons på och motstånd mot våldet. Tanken på att de faktiskt har responderat och gjort motstånd utifrån sin bästa förmåga kan vara en ny tanke för den våldsutsatta, och det finns flera orsaker till detta. En orsak kan vara att yrkesverksamma tenderar att förbise eller missa den våldsutsattas motstånd av flera skäl. De tenderar att fokusera endast på effekter och påverkan av snarare än respons på trakasserier och våld. En annan orsak kan vara att våldsutsatta beskrivs som medskyldiga till våldet för att de exempelvis varit passiva, ses som dysfunktionella eller "provocerat fram" våldet. *Det är på grund av föreställningar om våldsutsatta som de kan vara tveksamma att berätta om vad de varit med om och vilka erfarenheter av våld de har.*⁷

RESPEKTFULLA FRÅGOR

Att ha kunskap om våld och vara medveten om mekanismer kopplade till våld är viktigt i mötet med en våldsutsatt. Ibland när en yrkesverksam ställer frågor om respons på våld, svarar den våldsutsatta att hen inte gjorde någonting. Det är viktigt att acceptera och inte värdera svaret, utan se det som ett uttryck för hur den våldsutsatta upplevde situationen. Frågor om respons på våld behöver ställas på ett ödmjukt sätt och benämna våldshandlingarna för vad de är.

⁷ Allan Wade write up for pedagogical theater 2019

Fråga inte "hur gjorde du motstånd?". Den typen av frågor kan kännas för abstrakt och det kan också tolkas som en anklagelse; "du skulle ha gjort motstånd". Använd hellre respektfulla frågor för att utforska den våldsutsattas respons och bygg upp samtalet för att tillsammans kunna beskriva responser. Dessa kan förstås som olika typer av motstånd och det kan avslöja medvetenhet och förmåga hos den våldsutsatta.

I vanliga fall fortsätter den yrkesverksamma att fråga om mer information:

"Hur gjorde du när du gjorde ingenting?"

"Vad tänkte du på?"

"Hur gjorde du när du stelnade till?"

"Hur var din kropp placerad?"

"Vad tror du skulle ha hänt om du hade agerat?"

Denna typ av frågor kan gradvis visa på vad den våldsutsatta hade möjlighet att göra. Att vara tyst, lugn eller stilla kan vara motståndshandlingar som kan rädda liv i vissa sammanhang.

TVÅ EXEMPEL SOM VISAR HUR EN VÅLDSHANDLING UPPFATTAS

Avsaknad av motstånd i exemplet nedan, gör att gärningen uppfattas mildare och döljer inte bara motståndet utan även våldets allvarlighetsgrad. Att utelämna den delen av händelserna gynnar enbart våldsutövaren. Att synliggöra motstånd bör ingå i all dokumentation. Här följer nu två olika beskrivningar av samma situation.⁸ Text nr 1 utelämnar den våldsutsattas handlingar. Text nr 2 inkluderar den våldsutsattas handlingar, som är kursiva och fetmarkerade.

EXEMPEL 1

Han följde efter henne längs trottoaren.
Han ökade farten för att ta fast henne. Han tog henne om axlarna och kastade ner henne på marken.
Han släpade henne mot buskarna. Han övermannade henne och släpade in henne i buskaget. Han höll en sten över hennes huvud och hotade att döda henne om hon skrek. Han kallade henne nedsättande namn.

Han tvingade sin mun på hennes ansikte.
Han försökte öppna hennes bälte. Han tog tag i hennes byxben och drog i dem. Han övermannade henne och våldtog henne vaginalt.

EXEMPEL 2

Han följde efter henne längs trottoaren.

Hon ökade farten. Han ökade farten för att ta fast henne. **Hon gick åt sidan.** Han tog henne om axlarna och kastade ner henne på marken.

Hon rullade för att komma undan. Han släpade henne mot buskarna. **Hon tog tag i ett träd** så att han inte kunde dra in henne i buskarna.

Han övermannade henne och släpade in henne i buskaget. **Hon började skrika.** Han höll en sten över hennes huvud och hotade att döda henne om hon skrek. **Hon slutade skrika.** Han kallade henne nedsättande namn. Hon sa:

"Du vill inte göra detta. Du vill inte såra mig."

Han tvingade sin mun på hennes ansikte. **Hon vred ansiktet åt sidan.** Han försökte öppna hennes bälte. **Hon stack ut magen så att han inte kunde få upp bältet.** Han tog tag i hennes byxben och drog i dem. **Hon korsade sina vris-ter så att han inte kunde dra av hennes byxor.** Han övermannade henne och våldtog henne vaginalt. **Hon blev stilla för att undvika skada och riktade sina tankar på annat.**

Intrycket blir annorlunda när motståndshandlingar synliggörs. Situationen beskrivs mer korrekt och det blir tydligt att våldsutövaren gång på gång överträder den våldsutsattas gränser. Eftersom våldsutövarens avsikt är viktig vid till exempel bedömning av skuld och straffsats vid en rättegång, är det en väsentlig upplysning.

För den våldsutsatta kvinnan är beskrivningar av motståndet viktiga, eftersom hon då framställs som aktiv i att försvara sig, som stark och kapabel, vilket innebär mindre skuldbeläggande.

⁸ Texten är tagen från en artikel av Renoux och Wade, 2008.

Våld kränker värdigheten

Förnedring är ett starkt vapen. Den våldsutsattas blåmärken försvinner men den skadade värdigheten tar längre tid att återta.

Människor uppvisar värdighet i de mest utsatta och hemska situationer. Även relativt små kränkningar av värdighet kan leda till responser. Allt våld innebär ett angrepp på värdigheten. Att återfå värdighet är för många våldsutsatta det som är mest centralt och som en del i att återfå värdighet är det viktigt att få positiv social respons från omgivningen.

Att göra motstånd mot våld eller hot innebär en ökad risk för individen, och kan behöva ske genom tysta uttryck och/eller subtila handlingar. Det finns likheter med att leva i en diktatur eller krigssituation och att leva i en familj där det förekommer våld. Tönen, orden, gesterna, handlingarna, allt är tvunget att analyseras och bedömas snabbt i förhållande till hotbilden.

Den som lever med våld i en nära relation lär sig exakt var gränserna går, vad det går att göra och inte. Den våldsutsatta försöker förhålla sig till den extrema situationen och på bästa möjliga sätt skydda sig. Våldsutövaren kränker den våldsutsatta och försöker förminska dennas värdighet, samtidigt som den våldsutsatta försöker behålla sin värdighet.

Den yrkesverksammas bemötande i form av handling och språkbruk har stor betydelse för våldsutsattas återhämtning. Bemötandet måste bidra till att återskapa trygghet och värdighet, samt möjliggöra för den våldsutsatta personen att stärka sin känsla av självständighet och makt över sitt liv.

Del 2

Filmer och samtalsfrågor

Filmernas upplägg

Filmerna består av tre scenarier, i två versioner. Både den våldsutsatta och samtalsledare skiljer sig åt i ålder, kön och yrke. Det första scenariot utspelar sig inom polisen, det andra inom hälso- och sjukvården och det tredje inom socialtjänsten.

Scenarierna är inte menade att vara autentiska. Fokus ligger på vad karaktärerna säger och hur de handlar och scenarierna ger exempel på olika typer av våld. Till varje scenario finns ett antal samtalsfrågor där tanken är att de som ser filmerna ska diskutera skillnaderna utifrån ett responsbaserat förhållningssätt. Allan Wade, expert på response-based practice, bidrar också med kommentarer till varje scenario.

Varje scenario belyser viktiga perspektiv för att förstå våld och för att kunna ge bra sociala responser.

1. Eva och polisen

2. Eric och kuratorn

**3. Sara och
socialsekreteraren**

I första versionen av varje intervju utelämnas till stor del den våldsutsattas respons och motstånd på våldet.

I version två av varje intervju visas hur samtalsledaren arbetar för att upprätthålla den våldsutsattas värdighet. Detta görs genom att ställa frågor om det sociala samspelet, förövarens handlingar, den våldsutsattas responser, omgivningens responser och det sammanhang som våldet utövas i.

Samtalsledaren sätter också ord på våldet och benämner våldet för vad det är.

Eva och polisen

BESKRIVNING AV SITUATIONEN

Vi befinner oss på en polisstation. Eva har utsatts för en våldtäkt. Det inträffade i tvättstugan på bottenvåningen i huset där hon och hennes dotter bor. Eva ringde till polisen flera timmar efter våldtäkten. En polis kom då omgående till platsen och genomförde en första intervju. I följande scener får vi se när Eva intervjuas en andra gång på polisstationen av en annan polis. Det är första gången denna polis och Eva möts.

Uppgifter

Titta på filmen "Eva och polisen, version 1".

- Reflektera kring Evas situation.
- Vad händer i mötet med polisen?
- Reflektera kring polisens tillvägagångssätt.
- Reflektera kring motstånd och värdighet.
Beskriv Evas motstånd mot våldet?
Diskutera om polisen genom sina frågor synliggör vem som bär ansvar för våldet?
- Angående ordval och bemötande – vad skulle ni vilja förändra i scenen?

Titta på filmen "Eva och polisen, version 2".

- Vad skiljer sig mellan version 1 och 2, vad är annorlunda?
- Sker de förändringar som ni önskar?
Saknas något och i så fall vad?
- Identifiera och beskriv Evas motståndshandlingar?
- Diskutera om polisen har ett bemötande som stärker Eva?
- Andra reflektioner?

Allan Wade kommenterar filmerna "Eva och polisen"

I version 2 av filmerna arbetar polisen mer utifrån ett responsbaserat förhållningssätt och intervjun tar en annorlunda form från och med följande uppmaning:

Polis: - Ok, tack. Vet du vad vi gör Eva? Vi gör såhär att vi tar det här från början. Och så vill jag att du går igenom varje detalj, allt som hände och inkludera det du gjorde. Ta med även det som verkar vara obetydligheter. Börja från början, vad var det första som hände?

Det här stycket återspeglar ett antal viktiga teoretiska och praktiska antaganden från polisens sida. För det första utgår frasen "inkludera det du gjorde" från

- (a) att Eva responderade aktivt på något sätt
- (b) att hennes respons är relevant och klagörande för vad som hände under övergreppet.

Det är ett antagande som kan verka självklart, men inte nödvändigtvis alltid görs. En del litteratur om våldsutsatta tycks utgå från att våldsutsatta är i huvudsak passiva eller endast agerar reflexmässigt och inte kan minnas klart vad som hände.⁹

⁹ [Telling it like it isn't: obscuring perpetrator responsibility for violent crime.Discourse & Society, 2004](#)

SMÅ HANDLINGAR KAN HA STOR BETYDELSE

Att polisen säger "ta med allt som hände, även det som verkar vara obetydligheter" ringar in hur viktiga "små" handlingar kan vara i ett pågående socialt samspel. Om sammanhanget innebar en intensiv, fysisk kontakt mellan våldsutövaren och den våldsutsatta, eller av våldsutövare mot den våldsutsatta, kan "små" handlingar vara av stor betydelse. Exempelvis på vilket sätt den våldsutsattas kropp är positionerad, vad den våldsutsatta säger och inte säger, vart den våldsutsatta riktar blickar, är extremt viktigt och kan utgöra skillnaden mellan liv och död.

MINNAS ROLL

I nästa sekvens följer polisen upp Evas omnämnande av Minna, hennes dotter, på gården precis utanför tvättstugan. Minna blir nu en viktig del av intervjun eftersom polisen inser hur viktig Minnas närvaro kan ha varit för situationen och förstår att det måste följas upp. Eva har Minna tydligare i tankarna och kan berätta mer ingående om den roll Minna spelade under övergreppet genom att hon var närvarande på gården.

Evas uttalande "Allt jag kan tänka på är Minna. Vad kommer hon göra om hon får höra hans skrik?" visar på att Eva oavbrutet gör motståndshandlingar och responderar på våldet. Detta framgår tydligt i replikerna som följer:

Eva: - Jag blir livrädd att Minna ska komma till källarfönstret och titta in. Hon brukar göra det när hon vill något. Och jag... tänker att vad skulle hända om hon ser eller hör någonting som händer härinne nu? Eller om han ser henne, vad händer då?

Polis: - Du är alltså tyst för att inte Minna ska höra dig och för att han inte ska upptäcka henne? Stämmer det?

För Eva blir det omöjligt att trotsa förövaren öppet och göra fysiskt motstånd, och även att ropa på hjälp, eftersom Minna skulle höra det och komma till fönstret. Minnas liv skulle då vara i fara. Eva vet att "jag måste få det överstökad" för att Minna inte ska märka något och vara trygg. Det är extremt viktigt att polisen här öppet bekräftar Minnas betydelse och förklarar för Eva hur han förstår detta. På så sätt förstår Eva att polisen försöker förstå situationen och hennes problem, vilket skapar trygghet och en känsla av samarbete. Det blir då lättare för Eva att under intervjuens gång förstå vilket slags information polisen behöver och ge den informationen så utförligt som möjligt. Det resulterar i en intervju med bättre och tydligare information och sammanhang.

Den nya informationen om kontext och den starkare känslan av trygghet och samarbete gör det lättare för polisen att fråga Eva varför hon väntade tills senare på kvällen innan hon ringde polisen. Polisen vet att frågan kan uppfattas som en anklagelse och ber därför att få ställa den.

Polis: - Kan du förklara varför det tog så lång tid innan du kontaktade polisen, nästan en hel dag?

Eva: - Jag hade ingen barnvakt åt Minna. Och jag visste att min pappa skulle komma på kvällen så jag tänkte att jag kontaktar polisen då.

Polis: - Så du var alltså med Minna resten av dagen och sedan kontaktar du polisen?

Eva: (nickar)

Polis: - Varför kunde du inte ringa någon annan, en granne eller en vän?

Eva: - Jag ville inte att Minna skulle bli orolig. Jag ville inte besvära pappa heller, han har nog ändå. Han är sjuk just nu.

POLISEN GER EVA BEKRÄFTELSE PÅ MOTSTÅND

Återigen blir det möjligt för Eva att förklara logiken bakom sin respons och de val hon gjorde i sammanhanget. I slutet på intervjun kan polisen därför ge Eva bekräftelse på hennes motstånd och hennes förnuftiga och kärleksfulla skydd av Minna. Polisen fokuserar inte på att synliggöra Evas inre styrka. Genom att polisen har ett kontextuellt och responsbaserat förhållningssätt i intervjun så kan Eva beskriva våldtäkten, sin egen respons och motstånd. Polisen får detaljerad information, som beskriver händelsen, och på samma gång hjälper det till att upprätthålla Evas värdighet och att visa på hennes kärlek till dottern Minna.

Varje professionell insats, vare sig det är korta telefonsamtal, utförliga intervjuer eller en långvarigare relation, är en social respons som kan göra skillnad, antingen på ett positivt eller negativt sätt.

Eric och kuratorn

BESKRIVNING AV SITUATIONEN

Vi befinner oss på en kurators mottagning. Eric har varit deprimerad och orkeslös i drygt ett år efter studentexamen. Eric orkar varken jobba eller studera. Hans mamma oroar sig och har övertalat honom att söka hjälp. Eric har därför vänt sig till en vårdcentral och fått kontakt med en kurator. De har pratats vid en gång i telefonen och Eric har kort redogjort för varför han mår dåligt. I scenen som utspelar sig träffas Eric och kuratorn för första gången på hennes mottagning.

Uppgifter

Titta på filmen "Eric och kuratorn, version 1."

Reflektera kring Eric's situation.

- Vad händer i mötet med kuratorn?
- Reflektera kring kuratorns tillvägagångssätt.
- Reflektera kring motstånd och värdighet. Beskriv Eric's motstånd mot trakasserierna och våldet. Diskutera om kuratorn genom sina frågor synliggör vem som bär ansvar för våldet.
- Angående ordval och bemötande – vad skulle ni vilja förändra i scenen?

Titta på filmen "Eric och kuratorn, version 2".

- Vad skiljer sig mellan version 1 och 2, vad är annorlunda?
- Sker de förändringar som ni önskar? Saknas något och i så fall vad?
- Identifiera och beskriv Eric's motståndshandlingar?
- Diskutera om kuratorn har ett bemötande som stärker Eric?
- Andra reflektioner?

Allan Wade kommenterar filmerna "Eric och kuratorn"

Eric (19) har på sin mammas inrådan kommit för att träffa kuratorn. Erics mamma har sett att Eric är ledsen och deprimerad, men känner inte till våldet och trakasserierna i skolan, kanske för att Eric inte vill att hon ska få veta. I scenario 1 försäkrar kuratorn helt enkelt Eric om att mamman "inte kommer få veta".

SOCIAL UTESTÄGNING

I version 2 undrar kuratorn varför Eric inte vill att hans mamma ska få veta, och ställer några frågor: "Och det här att du inte vill berätta för din mamma, tror du att hon skulle bli orolig över det som har hänt? Att inte prata om det – kan det vara av hänsyn till henne? Att hon inte ska bli upprörd?". Eric har vid det här laget redan nämnt att han är hos kuratorn på mammas begäran, och att han är deprimerad och ledsen efter att ha blivit slagen och mobbad. Eric säger även att han "liksom inte är någon längre". Social utestängning är en kraftfull form av social misshandel för ungdomar.

Den första frågan utgår enligt Allan Wade från systemisk familjeterapi eftersom den förutsätter att Erics

relation med mamman är viktig och att han kanske månar om henne, även om han själv är deprimerad och ledsen på grund av att han utsatts för våld. Ungdomar vill ofta att vänner och närstående ska må bra och agerar proaktivt. Ibland är ungdomar oroliga för att deras egna problem ska bli en börda för andra, och försöker därför hålla saker för sig själva. Efter en smärtsam upplevelse kan därför social respons från andra vara av central betydelse för alla men särskilt för ungdomar som av praktiska och känslomässiga skäl är beroende av vuxna.

ERIC'S RELATION MED SIN MAMMA

Frågan öppnar upp ämnet om Erics relation med sin mamma och även med andra, och skapar en möjlighet att undersöka hur dessa relationer förhåller sig till Erics respons på våldet och uteslutningen i skolan. På ett mer subtilt plan förutsätter frågan att Eric bryr sig om fler än bara sig själv. Unga vuxna betraktas ofta som självupptagna och alltför omogna för att ta hänsyn till andra på allvar. Detta är ibland sant eller delvis sant, men kan även vara sant om vuxna. Det är ofta vanligare att ungdomar har en stark medvetenhet om andra, särskilt vänner och närstående.

PROBLEMEN SÄTTTS I ETT SAMMANHANG

Den andra och tredje frågan ger Eric alternativ att fundera över. Erics svar på frågorna kan ge kuratorn viktig information om den sociala respons som Eric har fått, och hur mycket stöd han får vid den här svåra tidpunkten. Erics eget välmående hänger ihop med mammans välmående och, vilket framkommer längre fram, hans brors välmående. Kuratorn börjar här sätta Erics problem i ett sammanhang; i vilken kontext uppstår de? Hur tillskrivs de mening? Vad och vem bryr sig Eric om mest vid den här svåra tidpunkten? Vilka relationer skulle kunna användas för att få förståelse och hjälp? Erics första svar på frågan "Ja, hon skulle bli upprörd" bekräftar att han är orolig för mamman samtidigt som han är ledsen och deprimerad för egen del.

Kuratorn bekräftar Erics oro för mamman genom att påtala sin uppfattning att han kanske tar "hänsyn till henne". Eric håller med och han uppfattar att kuratorn förstår honom.

UPPMÄRKSAMMA VÅLDSHANDLINGARNA

När Eric säger "några i klassen började bråka med mig" frågar kuratorn i båda scenarierna "Okej, vad gjorde de för saker?" Syftet är att fästa uppmärksamheten på handlingarna från de som använde våld mot Eric. Det är viktigt för kuratorn att få tydliga beskrivningar av de aggressiva och de kränkande handlingarna i sammanhanget, så länge som Eric känner sig bekväm med att tillhandahålla sådan information. I samband med våld förskjuts fokus alltför ofta från våldsutövarens handlingar till frågor om den våldsutsattas tankar, känslor och kroppar.

Senare i det andra scenariot försöker kuratorn få mer utförlig information genom att fråga "Hur många var de?" När Eric svarar och det framkommer att det var ett gäng som angrep honom, frågar kuratorn Eric, "Vad gjorde du när de..." och fyller i frågan med Erics egen formulering. Eric kan då beskriva sina handlingar och till slut även sina tankar. Därmed blir Eric inte bara en person som attackerades, utan en person som attackerades och responderade i den stunden.

I dialogen som följer kan Eric utförligt beskriva ett flertal responser och hur han tänkte när han försökte hantera situationen. Kuratorn kan då betona att "Du gjorde vad du kunde" och senare "det var det enda du kunde ha gjort". Erics respons och uttryck för motstånd blir fullt förståeliga när de placeras i ett sammanhang. När kuratorn utbrister "Enligt mig så gjorde du en jökla massa motstånd" håller Eric med.

Det faktum att Eric kom tillbaka till skolan ("även om det här hade hänt... och du kunde vänta dig mer trakasserier") kan nu förstås i ett annat ljus, nämligen som ett tecken på styrka och beslutsamhet. Erik uteblev inte bara från skolan för att han "saknade ork", vilket antyds i version 1, utan snarare gick Eric tillbaka till skolan trots stora risker för fortsatta kränkningar och förödmjukelser. Frågan "Var fick du den inre styrkan..." uppmanar Eric att överväga att han har en inre styrka och var denna styrka kommer ifrån. I slutet av samtalet "sluts cirkeln" när Eric nämner den styrka och inspiration han får från sin bror. Här får vi ta del av resultatet av att kuratorn med hjälp av RBP skapat en tillräcklig känslomässig trygghet för att Eric ska kunna prata i förtroende och berätta om sin våldsutsatthet och sina viktiga familjerelationer.

Sara och socialsekreteraren

BESKRIVNING AV SITUATIONEN

Vi befinner oss på ett socialkontor. Sara har just lämnat sin man Stefan som i flera år utsatt henne för våld. En granne anmälde våldet och polisen anlände till hemmet tillsammans med socialtjänsten. Sara och sonen Max sökte skydd på kvinnojourens skyddade boende som kommunen har avtal med, men där var det inte möjligt för dem att stanna kvar. Nu bor de tillfälligt hos Saras mamma. I scenen som utspelar sig träffas Sara och socialsekreteraren för att prata om boende för Sara och sonen. De har träffats en gång tidigare.

Uppgifter

Titta på filmen "Sara och socialsekreteraren, version 1".

Reflektera kring Saras situation.

- Vad händer i mötet med socialsekreteraren?
- Reflektera kring socialsekreterarens tillvägagångssätt.
- Reflektera kring motstånd och värdighet. Beskriv Saras motstånd mot Stefans våld. Diskutera om socialsekreteraren genom sina frågor synliggör vem som bär ansvar för våldet?
- Angående ordval och bemötande – vad skulle ni vilja förändra i scenen?

Titta på filmen "Sara och socialsekreteraren, version 2".

- Vad skiljer sig mellan version 1 och 2, vad är annorlunda?
- Sker de förändringar som ni önskar? Saknas något och i så fall vad?
- Identifiera och beskriv Saras motståndshandlingar?
- Diskutera om socialsekreteraren har ett bemötande som stärker Sara?
- Andra reflektioner?

Allan Wade kommenterar filmerna "Sara och socialsekreteraren"

I versionerna 1 och 2 åskådliggörs helt olika förhållningssätt i socialsekreterarens sätt att intervjua Sara. I version 1 utforskas inte Saras motstånd mot våldet från Stefan, även om Sara spontant nämner delar av hennes responser. Socialsekreteraren uppmanar inte Sara att beskriva sin respons på de olika övergreppen och kan därför inte lyfta fram den responsen som en form av motståndshandlingar. I version 1 verkar det som att Sara medverkar till att hon utsätts för våld. Sara framstår som klandervärd eftersom hon ibland provocerat Stefan, och som en bristande mor eftersom hon inte flyttat från Stefan och därigenom har utsatt Max för kränkningar och våld.

FOKUS PÅ SOCIAL SITUATION OCH VERKLIGHET

I version 2 lägger socialsekreteraren fokus på Saras sociala situation och verklighet och hennes respons på den vardagliga verklighet som hon befinner sig i, inklusive Stefans våldsamma beteende. Detta sker redan i samtalets början. Inledningsvis i version 1, frågar socialsekreteraren "Men först, hur mår du idag?". Detta är en enkel fråga som kan ställas på ett inklämmande sätt. Samtidigt uppmanar den Sara att prata om sina inre upplevelser snarare än den verklighet hon står inför. I version 2 frågar socialsekreteraren "Hur gör du med saker och ting?".

Frågan utgår från att Sara aktivt "gör" något, och "saker och ting" syftar på hennes omständigheter. I början av version 2 ställer socialsekreteraren medvetet en fråga om Saras inställning till Stefans beteende när han ringer Sara. "Ville du att han skulle ringa dig?" och följer upp med en fråga om Saras respons; "Hur svarar du honom när han ringer? Jag menar, vad gör du?". Sara kan därmed utförligt beskriva sitt motstånd mot Stefans våldsamma och manipulerande beteende. Socialsekreteraren får mer information om Saras respons och motståndshandlingar ju längre intervjun pågår.

Att Sara får sätta ord på sina olika responser är viktigt, och på så vis kan socialsekreterarna underlätta och hjälpa Sara förstå att hon inte har varit passiv och att hon inte har ansvar för att Stefan använder våld. När Sara använder ömsesidigt språk "jag är svag" och "jag var ju en sån jävla dörrmatta" kan socialsekreteraren ge en annan bild som beskriver Stefans handlingar och ansvar.

Sara: - Du känner inte honom. Det som är logiskt för alla andra är inte det för Stefan. Han kan vara så jävla manipulativ också och jag är så mottaglig för det. Jag förbannar mig själv varenda jävla dag för att jag är så svag. Att jag liksom inte lyckades lämna i tid, att jag inte stoppade honom från början, att jag...

Jag fattar inte hur jag kunde bli en sån jävla dörrmatta!

Socialsekreteraren: - Vad menar du med att du är en dörrmatta?

Sara: - Ja men bokstavligen så stampar han på mig. Som på en jävla dörrmatta.

Socialsekreteraren: - Alltså, jag har ju förstått att han inte lyssnar på dig.

Sara: - Nej!

Socialsekreteraren: Men jag har också förstått att du har försökt göra allt för att han skulle sluta. Och jag menar, en dörrmatta gör ju inget motstånd som du gör.

Sara: - Nä, men jag kommer ingenvart heller.

Socialsekreteraren: - Bara för att du inte får honom att sluta så innebär inte det att du låter det hända. Du har ju försökt på alla möjliga sätt att få honom att förstå.

Du kan inte ta ansvar över Stefan, han måste ta ansvar över sina egna handlingar och beslut.

STRATEGISKA DRAG I VÅLD OCH MOTSTÅND

Socialsekreteraren ifrågasätter skickligt föreställningen att våldshandlingar är ömsesidiga, eller del av ett ömsesidigt samspel, genom att istället sätta fokus på de strategiska dragen hos Stefans våldsamma och kontrollerande handlingar och på Saras ihållande motstånd mot dessa. Socialsekreteraren säger specifikt "du har inte knuffat honom över kanten. Du visade honom att du inte vill ducka under hans slag". Sara gör då som många i hennes situation och insisterar på en ömsesidig metafor, "fast de säger att det krävs två stycken personer för att dansa tango". Socialsekreteraren låter det dock inte passera, utan presenterar skickligt ett annat perspektiv.

Följaktligen försöker vi som yrkesverksamma förstå den faktiska och sociala responsen ur den våldsutsattas synpunkt, och överväga hur våldsutövaren har utnyttjat eller manipulerat social respons för att isolera och sårta den våldsutsatta ytterligare. Den våldsutsattas motstånd är ofta kopplat till kvaliteten på faktiska och möjliga sociala responser över tid. Genom dessa och andra metoder kan socialsekreteraren i version 2 tillsammans med Sara bygga upp en berättelse där Sara framstår som en skyddande förälder och en person som gjort motstånd mot olika former av kränkningar och våld, även när det var farligt att göra öppet motstånd. Socialsekreteraren använder även lite humor för att visa att Sara inte är en känslig person som behöver hanteras med silkeshandskar, utan en kompetent och balanserad person med känsla för humor även när det är som svårast.

Del 3

Rekommenderad läsning och länkar

Länkar

[Att tala om motstånd. Från hjälplöst offer till aktivt subjekt.](#)

Tre artiklar om responsbaserat arbete hos Göteborgs stad.

[Brottsofferjouren](#)

Brottsofferjouren hjälper dig som är brottsutsatt, vittne eller anhörig.

[Skolarbetet i kläm när unga med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning \(NPF\) möter rättsprocessen.](#)

Boken är en del i ett nationellt utbildningspaket för skolpersonal.

[Samverkan mot våld](#)

Information om stöd i Norrbotten för att hitta en väg ut ur våld i nära relation. Sidan har också en sektion för samverkan och vägledning för yrkesverksamma.

[Centre for Response-Based Practice](#)

Vägleder och samordnar forskning, utveckling och tillämpning av responsbaserade idéer i olika sammanhang. Syftet är att i samarbete med individer och organisationer hjälpa dessa idéer att utvecklas och användas, öka kunskapen och ge individer och organisationer möjlighet att använda responsbaserade förhållningssätt.

[Response-based practice- En metod för att synliggöra motstånd mot våld](#)

Unizons material om Response based practise.

Referenser

1. Makt mål och myndighet, -feministisk politik för en jämställd framtid
(Skr 2016/17:10) Elanders, November 2016.
2. [BRÅ Kriminalstatistik, Misstänkta personer 2019](#)
3. <https://webbkursomvald.se/>
4. [Respons based practice- en metod för att synliggöra motstånd mot våld, UNIZON](#)
5. We're in the 21st Century After All': Analysis of Social Responses in Individual Support and Institutional Reform in Hyden, M., Gadd, D. & Wade, A. (2016) Response-based Approaches to Interpersonal Violence, Palgrave-Macmillan.
6. Carin Holmberg och Viveka Enander. Varför går hon? Om att stödja misshandlande kvinnors uppbrottsprocesser 2011.
7. Allan Wade "draft write-up for Pedagogical Theatre" 2019-11-07
8. Artikel av Renoux & Allan Wade 2008.
9. [Telling it like it isn't: obscuring perpetrator responsibility for violent crime. Discourse & Society, 2004](#)

Rekommenderad läsning

Allan Wade

- Coates, L., Todd, N. and Wade, A. (2003). Shifting terms: An interactional and discursive view of violence and resistance. *Canadian Review of Social Policy*, 52: 116–122.
- Coates, L., & Wade, A. (2004). Telling it like it isn't: Obscuring perpetrator responsibility for violent crime. *Discourse & Society*, 15(5), 499-526. doi: 10.1177/0957926504045031
- Coates, L., & Wade, A. (2007). Language and violence: Analysis of four discursive operations. *Journal of Family Violence*, 22, 511-522. doi: 10.1007/s10896-007-9082-2
- Coates, L. and Wade, A. (2012). Tell it like it is: How professionals misrepresent sexualised violence against children. *Context*, June 2012: 20–24.
- Coates, L., Bonnah, S., & Richardson, C. (2019). Beauty and the Beast: Misrepresentation and Social Responses in Fairy-Tale Romance and Redemption. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 10(1): 119–136 DOI: 10.18357/ijcyfs101201918809
- Richardson, C. & Wade, A. (2013). Creating islands of safety: Contesting failure to protect and mother-blaming in cases of paternal violence against children and mothers. In S. Strega, J. Krane, S. Lapierre, & C. Richardson (Eds.), *Failure to Protect; Moving Beyond Gendered Responses* (pp. 146-186): Nova Scotia, Canada: Fernwood.
- Richardson, C. (2008). A word is worth a thousand pictures: Working with Aboriginal women who have experienced violence. In Lynda R. Ross (Ed.), *Feminist counselling: Theories, issues and practice* (pp. 122–148). Toronto, ON: Women's Press.
- Richardson, C., & Bonnah, S. (2015). Taking children's resistance seriously. In S. Strega & J. Carrière (Eds.), *Walking this path together: Anti-racist and anti-oppressive child welfare practice* (2nd ed., pp. 193–216). Winnipeg, MB: Fernwood.
- Richardson, C., & Wade, A. (2008). Taking resistance seriously: A response-based approach to social work in cases of violence against Indigenous women. In S. Strega & J. Carrière (Eds.), *Walking this path together: Anti-racist and anti-oppressive child welfare practice*. Winnipeg, MB: Fernwood.
- Todd, N., Weaver-Dunlop, G., & Ogden, C. (2014). Approaching the subject of violence: A response-based approach to working with men who have abused others. *Violence Against Women*, 1-21. doi: 10.1177/1077801214549638
- Todd, N., & Wade, A., with conversational partner Renoux, M. (2004). Coming to terms with violence and resistance: From a language of effects to a language of responses. In T. Strong & D. Pare (Eds.), *Furthering talk: Advances in the discursive therapies* (pp. 145-161). New York, NY: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- Wade, A. (1999). *Resistance to Interpersonal Violence: Implications for the Practice of Therapy*. Doctoral Dissertation. University of Victoria, Victoria B.C. Canada. Link can be used to obtain it directly from the University Library.
- Wade, A. (1997). Small acts of living: Everyday resistance to violence and other forms of oppression. *Contemporary Family Therapy*, 19(1), 23-39. doi: 10.1023/A:1026154215299
- Wade, A. (2007). Despair, resistance, hope: Response-based therapy with victims of violence. In C. Flaskas, I. McCarthy and J. Sheehan (Eds.), *Hope and despair in narrative and family therapy*:

